

NONVERBÁLIS JELEK VERBÁLIS KÓDJA

R. MOLNÁR EMMA

A címben jelzett téma tágabban értelmezve az emberi kommunikáció kérdéskörébe tartozik. Kommunikációnak az emberek közötti információcserét nevezzük: az a személy, akitől a kommunikáció elindult, a kommunikátor, a közlő fél, adó, beszélő, („A” személy), aki a közlést kapja, a befogadó (vevő, beszélgetőpartner, „B” személy). A közlés tartalma a *hír, üzenet, információ*. A közlés módja, formai sajátossága, jelrendszere a *kód*. Elemi egysége a jel, s egy közlendő mindig egy adott kód jeleinek meghatározott kapcsolódása, struktúrája. Ez az adott rendszer „belső” ügye. Az információ meghatározott csatornán át áramlik a befogadóhoz. A „jelkulcs”, a kód konvencionális, és ismerete egyformán fontos az adó és vevő számára.¹

Az emberi kommunikáció jellemzője, hogy az üzenetváltás többféle média együttes megjelenése, felhasználása segítségével történik.

Kétségtelenül a verbális kód az ember legspecifikusabb kommunikációs módja, mely önmagában csaknem teljesen alkalmas arra, hogy mindenféle információt továbbbítson, mert valamennyi kommunikációs lehetőség közül a legbonyolultabb kóddal rendelkezik.² A nyelv, a verbális kommunikáció maga, az ember egész fejlődéstörténete során alakult ki. Nem egyedüli jelrendszer, csak egyike a lehetségeseknek.

A szemiotika, a jel tudomány közvetlenül a nyelv után említi a nem nyelvi, azaz *nonverbális jelek* rendszerét. E terminus először mindazon kommunikációs események jellemzésére volt használatos, amelyek a beszélt vagy írott szó határain túl vannak. Igen intenzív kutatás folyt és folyik e témakörben, s’ennek az interdiszciplinális kutatásnak az eredményeként, ha nem is lezárható, de kezelhető rendszerei alakultak ki mind a külföldi, mind a hazai kutatásban.³

Elfogadva azt, hogy a nonverbális kommunikációt nem lehet elszigetelt egységként tanulmányozni, hanem csakis a teljes kommunikációs folyamat elválaszthatatlan részeként, tudomásul vehetjük, hogy a nem verbális viselkedés részben *ösztönös*, részben *utánzott*, részben pedig *tanított* jelrendszer.

A témával foglalkozó elméleti munkák és kutatások a következő hét nagy csoportba sorolják.

1. *Kinézi*ka vagy testmozgás (ezen belül; emblémák, szemléltetők érzélemkutatók, szabályozók és alkalmazkodók).
2. *Testi jellemzők*.
3. *Érintkezés, viselkedés*.
4. *Paranyelv* (hangtulajdonosságok és a hangkiadás tulajdonosságai).
5. *Proxemika*.
6. *Készítmények*.
7. *Környezet*.

(„Ez a rendszer az emberi nemverbális kommunikáció tudományterületének egy-fajta meghatározása is — a rendelkezésre álló irodalom és kutatási anyag alapján.”)⁴

Mindegyikről szó lehetne, de a vizsgálati szempontból kiemelten külön egységet a *kinezika*, a *proxemika* s az itt külön nem szereplő *vocalis kommunikáció* s a *paranyelv* alkotnak. Ezeknek a bemutatása célszerű a vizsgálandó témához.

(a) Kinezikus viselkedésen vagy testmozgáson tipikusan a következőket értik: a *gesztusokat*, a *végtagok*, a *kéz és a láb*, a *fej mozdulatait*, az arckifejezéseket (mosolygás), a *szem viselkedését* (pislogás, a tekintet iránya és időtartama, a pupilla tágulása), valamint a *testtartást*. A *homlokráncolás*, a *váll leeresztése*, a *fejbiccentés* is mind a kinezika hatáskörébe tartozik. Ahogy léteznek különböző típusú verbális viselkedések, ugyanúgy létezhetnek különböző nonverbális viselkedések is. Egyes nem verbális jelzések egészen egyediék, mások igen általánosak, egyesek kommunikációs célokat szolgálnak, mások kifejező jellegűek, egyesek érzelmekről tudósítanak, ismét mások személyiségvonásokról vagy attitűdökről.

Némely kutató a tekintetet, a mimikát és gesztusokat külön csoportba sorolja, s a kinezika csak a test egészének mozgását, s a testtartást jelenti.

(b) A *proxemika* térközsabályozás — meghatározott távolságtartást diktál, mely kultúránként változó (intim zóna, személyes zóna, társadalmi zóna, nyilvános zóna).⁵ Szimultán és szukcesszív is eltérések lehetnek a közelítés és távolodás szabályrendszerében. Nem véletlen a „megtartja a három lépés távolságot” szólás keletkezése.

(c) A *paranyelv* azzal foglalkozik, hogyan mondunk valamit: a nem verbális vokális jelzések körével, amelyek beburkolják a közönséges beszédviselkedést. A közvetlen emberi kommunikáció szempontjából a nyelv és a beszéd megkülönböztetése egymástól azért is lényeges, mert a beszédben egy jellegzetes nem verbális kommunikációs csatorna, az úgynevezett *vocalis kommunikáció* is szükségszerűen működik. Régóta ismerték, milyen fontos a beszédben a hangnem, a *hanghordozás*. Például *kemény hangon beszél, felemeli a hangját, hivatalos hangnemben beszél, nem megfelelő hangot üt meg* stb. Ezenkívül van a hangnak és a beszéd egyes formái sajátosságainak érzelmet, viszonyulást kifejező funkciója is. A hang elég jól tükrözi a belső feszültséget, izgalmat, a hanghordozás változása valamilyen behatásra jó indikátora a hatás természetének, és képes arra, hogy hordozzon affektusokat is. A szépirodalomban és a köznyelvben sok szó esik erről.

TRAGER elképzelése szerint a paranyelv a következő alkotórészekből tevődik össze.

(A) *Hangtulajdonságok*. Ide tartoznak: a hangmagasság terjedelme, a hangmagasság kontrollja, a ritmus, a beszédtempó, a hangképzés kontrollja, a rezonancia, a hangrész kontrollja, és a beszéd közbeni ajakkontroll.

(B) *A hangkiadás tulajdonságai* (vokalizációk).

1. Hangbéli jellemzők. Ide sorolható a nevetés, sírás, sóhajlás, ásítás, a bőföggés, a nyelés, a nehéz be- vagy kilégzés, a köhögés, a torokköszörülés, a csuklás, a nyögés, a nyöszörgés, a nyafogás, az ordítás, a suttozás a tüsszentés, a horkolás stb.
2. Hangbéli módosítók: az intenzitás (túl hangos vagy túl halk), a hangmagasság

(túl magas vagy túl mély) és a kiterjedés (igen elnyújtott vagy elkapkodott beszéd).

3. Hangbéli különállók. Ilyen például a „hm”, az „ö”, „eh”, „ee” és változataik s más efféle hangadás.

A témára térve: az író mint alkotóművész verbális jelrendszerrel dolgozik, azaz a nyelvvel. Érzelmait, gondolatait közlendőjét verbális úton továbbítja, mely vagy beszéd vagy írás formájában jut el az olvasóhoz. A közlés sajátos formája az egyirányú információáramlás, közben változtatni sem lehet, és bővebb magyarázatot sem adni, így az író pontosságra, érzelmei, gondolatai lehető legárnyaltabb kifejezésére törekszik. Ezért a képvers, a közbeiktatott rajzok, a színes nyomtatás, a betűtípusok változtatása, helykihagyások stb.

És mi történik a valóságban nem verbális csatornán áramló információkkal? Hogyan lehet mégis bekapcsolni a kommunikáció szépirodalom adta lehetőségei közé? Természetesen úgy, hogy a nonverbális kód verbálisra transzformálható.

Az író szóra váltja a kinezikát és egyéb megnyilvánulásokat. Minél árnyaltabb a nyelvismerete, kép- és szóteremtő tehetsége, annál jobban, pontosabban tudja átváltani az eredetileg más jelrendszerrel továbbított információt. Az érzékszervek közül a látás és hallás kap kiemelkedő szerepet mint közvetlen érzékelési forma, de olykor a tapintás, a szaglás és ízlelés is közvetíti a valóság jelenségeit, ha a pontosság szükségessé teszi, vagyis a nyelvi jelek a különböző érzékszervek működésének valóságát regisztráló szó- és kifejezőkészlete aktivizálódnak.

Céлом nem elméleti fejtegetés, esetleg egy teróia kidolgozása, hanem egy tapasztalt, megfigyelt jelenség bemutatása megfelelő példákkal illusztrálva.

Gyűjtött anyagom forrása a szépirodalom, s mindhárom műfaj: dráma, líra, epika. Vizsgálati szempontom: hogyan váltja verbális jelre a nonverbális jelet (illetve a drámában fordítva is), s a nyelvi jelek közül melyek dominálnak, illetve segítenek az átváltásban.

Kezdhetjük a drámával: szempontunkból úgy tűnik, a legegyszerűbben elintézhető műfaj. Mivel megjelenítésre, előadásra szánt műalkotás, a verbális szöveget a szereplők szájába adja az író, a nonverbális jeleket pedig szerzői utasítás formájában közli, előírja ugyancsak verbális formában. A színészek, követve az utasítást, hozzáadják saját művészi tehetségüket, megjelenítik a figurákat: szóval, mozdulattal, mimikával stb., ahogy az alkotó leírta, a megjelenítésben összeötvözik a két jelrendszert.

Nézzünk példákat is.

Zsuzsa *egy ideig hallgat*. Régóta? (Ti. van ébren.)

András *vontatottan, színtelenül felelget*. Régóta.

Zsuzsa. Boldog vagy?

András. Boldog. *A fiú hangja egyre fakóbb.*

(Illés Endre: Rendetlen bűnbánat)⁶

Tamás. Miért akarsz bántani?

Éva *nyílt és nyers*. Mert nem tudok bízni benned.

Tamás *szokatlanul melegen*. Éva... *Elhallgat.*

(Illés Endre: Aki szeretni gyáva)⁷

A verbális és nonverbális jelrendszer elkülönítése első fokon a különböző betűtípusok alkalmazásával történik. A nonverbális „utasítást” mindig kurziválja, ezzel jelzi, hogy ezt megjelenítésre, nem elmondásra szánta.

A nonverbális kódok átváltása elsősorban a vocalis megszólaltatási módra vonatkozó utasítás: grammatikailag módhatározós szintagma segítségével: „*vontatottan, színtelenül felelget*”, „*szokatlanul melegen szól*”, tehát szerzői utasítás az előadás módjára — vocalis megszólaltatási formára utal. A „*nyílt és nyers*” ugyan állítmány, de nominális (participium, adiectivum) — ezzel a megszólaló hangjának színét is belesűríti a reá vonatkozó állításba.

A vocalis kommunikáció körébe tartozik a hallgatás is („*egy ideig hallgat*”). Még nem szólalt meg — arról informál, hogy gondolkodik azon, mit mondjon, illetve „*Ellhallgat*”, azaz beszélt, de a praeverbiumos verbum jelzi, hogy nem folytatja, bár lenne mondanivalója.

Megesik, hogy egyetlen rövid beállításban *testmozgás*, *gesztus* és *vocalis* kommunikáció nyelvi megjelenítése fordul elő együttesen.

Klára *indulatosan*. Pfuj... maradjon hát.

Elfut a többi után, Péter *egy pillanatig megrettent* áll, olyan *mozdulatot tesz*, mint aki *utánasi*t, megkérel, aztán *vállat von*, s *visszahúzó*dik az odújába.

(Németh László: Cseresnyés⁸)

Azt, hogy milyen módon szólal meg a szereplő, az „*indulatosan*” utasításból tudjuk. Modalis *essivus* lenne a mondatban az állítmány bővítménye, ha teljes értékű grammatikai mondat lenne.

A mozgást verbum állítmánysorral érzékelteti (*elfut, megretten, mozdulatot tesz, utánasi*t, *vállat von, visszahúzó*dik). Figyelemreméltó a verbum akcióminősége: a *megretten* pillanatig tartó cselekvés, illetve a *visszahúzó*dik visszaható ige — az alany önmagán végzett cselekvése, azaz mozdulata.

A *gesztus*, a vállvonogatás embléma értékű — jelentése ‘*mit bánom én, most már mindegy*’.

Szót érdemel még egy hasonlat: „*olyan mozdulatot tesz, mint aki utánasi*t megkérlelni”. A hasonlító mondat tartalma miatt nincs lezárva az információ, csak egy, a szokásaikban létező mozdulatot sejtet, de nem fejt ki a hasonlatban sem pontosan, csak a következő mondategészben folytatja, majd zárja le a mozdulatsorra adott utasítást.

Nem könnyű a verbálisan megadott írói direktívát nonverbális kódra váltani.

A drámai kommunikáció valahogy így fest:

nonverbális kód — az író verbális kóddá változtatja utasításszerűen, hogy a figurát megjelenítő színész felbonthassa kétféle kódra:

verbálisra — mondja a figura szövegét,

nonverbálisra — a verbálisan közölt utasítást gesztussal, mimikával stb. jeleníti meg.

A lírai *vers* műfaji sajátosságából következik, hogy költői képek, metaforák, metonímiák, szinekdochék, hasonlatok, megszemélyesítések megalkotásához dolgozik az író a *gesztus*, a *mimika*, a *kinezika* szókészletével. Pl.

Az agy görnyed
négyrét
hétrét
százzrét

(Tamkó Sirató Károly: Didergés a Naprendszerben 10⁹)

Az aggyal mi történhet? — *bevérzik, megsérül, meglágyul* stb. Minden verbum történést jelent. A versben előforduló ige a *görnyed* cselekvést, egy mozdulatot (kinezika) jelent, az agy „cselekvése”, melynek eredménye a tekervények kialakulása. Nem céloz az egész vers elemzése — de e rész így is azt sugallja, hogy a költő egyetemes összefüggésben gondolkodik: az univetsumban a Naprendszer s a Naprendszerben az ember — a *cselekvő* ember agya, amint tekervényeinek görnyedésével létrehozza önmaga gondolkodó képességét.

Vagy:

megszokja a szem
meg a sötétet
hiába *hunyorog*
rám e kései *nap*
leszegett fejjel
baktatok mint a
felszínre hozott
hajdani bányalovak.

(Kányádi Sándor: Megszokás 123¹⁰)

A *tekintet* kétféle módon is megjelenik: egy állandó vonzatstruktúra formájában „*megszokja a szem*” a sötétet, illetve a „*hunyorog*” a nap megszemélyesítésben.

A gesztus: a *leszegett fej* — a szomorú, megalázott ember gesztusa. A „*baktat*” egyenletes, monoton előrehaladást jelent, s a hasonlat konnotatív jelentés felé tereli a gondolatot. (A „*hajdani bányalovak*” kiszolgáltatottságát olvasmányélményeinkből ismerjük.)

A *kinezika*, a *mozdulat*, *testmozgás* a komplex közlendő megértését, megélését segíti. Pl.

Az orvosságokhoz mellékelt figyelmeztető: ezt-azt kerülendő cédulák az alkotás tragikus be nem fejezettségéről tanúskodnak!

Mintha például egy költő azt írná verséhez.

— E vers olvasása közben limonádé nem fogyasztható!

Vagy

— Kisszéken *ülve* olvasandó!

Vagy

Csak *fejen állva* érthető meg!

(Tamkó Sirató Károly: Cédulák gyógyszerek mellett¹¹)

A beékelte mozdulatok csak eszközök, amelyeknek nyelvi kifejezési formája: kis-
széken *ülve*, fejen *álva* adverbium verbale alaptagú, és állapotot jelenít meg. Inkább
statikus, mint dinamikus (azaz állókép) jelennek meg előttünk. Egy-egy fotográfia, ábra az
utastáshoz.

Az *epika* mint műfaj sem a dráma kétsíkú utastításait, sem a líra szélsőséges és me-
részt képalkotását nem követi, hanem a maga műfaji sajátosságai adta lehetőségeivel
élve, a lineáris szövegalkotáshoz igazodva görgeti a cselekményt, és mozgatja a szerep-
lőket. A leírt nonverbális jeleket elképzeli, megfejt az olvasó, lévén elég tapasztalata a
világról, annak dimenzióiról. Mondhatni, minden nonverbális jelet verbalizál az író, s
ritkán történik meg, hogy csak egy gesztusnak, pillantásnak a leírása elegendő, sokkal
gyakoribb a felsorolt jelek valamilyen kombinációban való megjelentetése. Melyek azok
a nyelvi, szövegalkotási keretek, amelyek között kombinált mozgást, egyáltalán nonver-
bális mozgást megjeleníthetünk. Lehet a közege:

monológ,
narráció,
(szabad függő beszéd)
idéző mondat (az idézetből vagy párbeszédből),
hasonlat és egyéb itt nem vizsgált és nem említett forma.

(Példáim regényekből, novellákból valók: Németh László, Csáth Géza, Márai Sán-
dor könyveiből.)

A *monológban* egyes szám első személyben beszél a hős, és ahogyan ő látja a ma-
ga és mások megnyilvánulásait, úgy szólal meg, például:

*Én a tűzhely előtt térdeltem, s nem láthattam az arcát. Amikor fölemelked-
tem, már az a kínos mosoly ült rajta, amelyet az alázatos embereken ölt az
eltökélés.*

(Németh László: Iszony ¹²)

Gesztus és mimika kombinációja, amit olvasunk. Mindennapi gesztusokról vall a
főhős, mindennapjaink szokásos mozdulatai ezek. Az *arc* informáló jelentősége azáltal
is nő, hogy megemlíti, nem látta az arcát. Amikor viszont meglátta „kínos mosoly ült
rajta”. E nyelvi forma a köznyelvben használt gyakori változat. A szövegben pár mon-
dattal alább: „húzza szét (ti. Sanyi) *szinte vigyorra a mosolyt*” — írja és látja az egyes
szám első személyű hős. Unszipátiáját a „vigyorak” minősített mimikával is észrevé-
teti.

Vocalis eszközökkel is próbálkozik a férj-szereplő:

*Sanyi megérezte hangomban a szárnysuhogást, s szembetámadás helyett egy
hanggal édesebben oldalazni kezdett.*

(Németh László: Iszony)

Azzal, hogy a feszülő indulatot a hangja színében érezni lehet, és a férj *édes han-
gon* válaszol, mindkét hős pillanatnyi lelkiállapotáról, jellembeli tulajdonságáról is in-
formálódunk. A mindenáron indulatos feleség és a mindenáron békés természetű férj
megszólalási formája ez (a „szárnysuhogás” s az „oldalazni” Németh László egyéni írói
stílusára, szóválasztására vall).

Más szereplő szájába adja az író a szót, de a gesztus megnevezése szintén jellemzi a két főhős kapcsolatát, még így is, hogy mások beszélnek róluk.

Na, mit szólsz hozzájuk? Láttad Nellit mikor *az ura odahúzta*? Csak igazán nem volt nehéz látni. Nem szereti Sanyit.

Majd alább:

Ilyesmit mondott, míg az asszonyka a melegébe lapul, s *borzongással* gondol a szerencsétlenre, akinek rossz, ha *(mások előtt) odahúzzák*.

(Németh László: Iszony)

Nem a *megöleli* gesztust jelentő ige fordul elő, hanem a megalázóbb birtokoló *odahúzza*. (A „*borzongással*” a beszélő szereplő viszonya érzékelhető az elmondott témához.)

Leggyakrabban *narrátorként* (narrációban) maga az író mondja el, milyen mozdulatokat tesznek hősei, milyen mimikával, nézéssel kísérik szövegmondásukat. Pl.

És nézte a lángokat hosszú órákon át. Nagyokat gondolkozott, csöndesen mormogva néha.

(Csáth Géza: A kályha¹³)

A *tekintetre* s a *vokális* úton közvetített információra irányítja a figyelmet a narrátor. Mindenütt a szintagmákban érdemes a közvetlen nyelvi formát megfigyelni, kiderül, hogy adverbium verbale, egyáltalán a nomen verbale alaptagú szerkezetek gyakoriak, s a bővítményük mód- vagy állapothatározó.

A diák *megnyomkodta kezével a halántékát*, és *leült* a kályha mellé. *Fojtott, reszkető volt a hangja*: — Szeret-e engem ez a lány, ez a tüzsemű lány...

(Csáth Géza: A kályha)

Gesztusai is lelki bajról, fájdalomról tanúskodnak (gyakorító ige): „*megnyomkodta a halántékát*”. A fájdalom csillapítására, a feszültség levezetésére alkalmazott gesztus.

A *hangja színe* — *fojtott, reszkető*: melléknévi igenév, a mondatban állítmányként. (Nagyon fontos és tetten érhető itt az átmeneti szófajta verbális, nominális tulajdonságának együttes előfordulása.)

A továbbiakban is a narrátor folyamatos szövegben közli hőse, hősei testi-lelki állapotára utaló narrációját.

... *elvörösödött, fejét hátrahajtotta, enyves szemeit lehunyta. Nyaka vörösen kidagadt* a kukoricásárga kabát gallérja fölött.

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek¹⁴)

A hős pszichikai állapotára, belső feszültségére igével („*elvörösödött*”), a továbbiakban tipikus gesztusokra szintagmákkal utal az író „*fejét hátrahajtotta, enyves szemeit lehunyta, nyaka vörösen kidagadt...*”. Figyelemreméltó a körülményeket pontosító ige-kötők sora: *el, hátra, be, ki*.

Ismét gesztus, tekintet — a helyzetet megelevenítő formában és sorrendben követik egymást a mozdulatok.

Összefonja ujjait, térdére könyököl, előrehajol, így beszél... Ujjait szorosan összefonja, a szőnyeg rajzát nézi, elmerülten, figyelmesen.

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

A továbbiakban részletesebb elemzés nélkül példákat mutatok be egyik-másiknál egy pillanatilidőzve.

Az egyenes idézetből az idéző mondat részeként jelennek meg a nonverbális jelekre utaló verbális közlések.

Én költő leszek — mondta egyszer, és *felnézett, oldalt hajtott fejjel.*

(Mária Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

(Tekintet, gesztus — utólag pontosítva a gesztus módját, mintegy kiegészítve az idéző mondatot.)

Szerelmes vagyok... szerelmes — mondotta *rekedten, suttogva* a diák.

(Csáth Géza: A kályha)

Vocális információ, igenevek — módot kifejezve. (Modalis essivus, adverbium verbale.)

Nem tehetél mást? — kérdi a tábornok és *főlemeli* a fejét. Így *nézi, szúrós pillantással* a vendéget, mint egy tárgyat.

(Mária Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

A kérdést — az idézetet — az idéző mondatban követi a gesztus, kiegészítő információként. Az „*így nézi szúrós pillantással a vendéget, mint egy tárgyat*” nem szerencsés mondat. Szúrós pillantással általában személyt, élőlényt nézünk, a „*mint egy tárgyat*” hasonlító hiányos mondat nem ad több információt, mint az eddigi közölt tények. Tárgyakat nem néz szúrós pillantással az ember.

Azt mondják — feleli udvarias, *bátorító hangon* a tábornok —, ebben a korban már addig él az ember, amíg elunja. Te nem így érzed?

— Én már eluntam — mondja a vendég.

Hangsúly nélkül mondja ezt, *közömbösen.*

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

Vokális jelzések, paranyelvi kiegészítés — az idéző mondat után kezdett új mondatral így jobban kiemeli a hangjából áradó közönyt (ismét módhatározó).

Ha nem érzi elég pontosnak a leírt gesztust, mozdulatot, tekintetet, akkor a hasonlathoz fordul — *a hasonlathoz* mint nyelvi szerkezethez, hogy segítse megmozgatni az olvasó képalkotó fantáziáját, mintegy irányítva a saját látásmódja felé. Egy lehetséges optikát ad, melyen keresztül szemlélheti a valóságot az olvasó is.

Mind felfigyeltek, mert a *hangjában* olyan *szomorúság szólalt* meg, mint a száműzöttek *hanglejtésében*, mikor a honvágyról és az otthonról beszélnek.

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

Paranyelvi jelenségre utal, de rejtetten — mivel a hang nem csak dallamból, lejtésből áll, ezt érezve bővíti az információt — az olvasóban meglévő tapasztalattal, amelynek előhívására törekszik minden hasonlattal. A tekintet válik kiemelt jellemzővé a következő idézetben.

Akkor *felnézett*. — Emlékszel a *szemére*? Úgy tudott *felnézni*, mint mikor nappal lesz, teljes világítással.

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

A történetben egy idősikban, a jelenben van a beszélő; amire emlékeztet, a múlt (tudott felnézni), a hasonlat a jövő: „nappal lesz”. Mivel ilyen megfoghatatlan dolgot idéz fel, mint a tekintet, hasonlattal, pontosító, kiegészítő információkkal teszi teljessé a múltbéli képet.

Tovább is lehetne folytatni, kutatni, milyen nyelvi megjelenési formát ad az író valóságban a nem nyelvi jelnek szánt információ számára. A kérdésföltéves sem lehet ilyen viszonylag egysíkú, mint ahogyan én itt megfogalmaztam, sokkal szélesebb spektrumú a téma, mintsem ilyen vizsgálati szeletbe bele lehessen kényszeríteni. Zavaró a viszonylag izolált szűk körben mozgó vizsgálata is, hiszen összefüggésrendszernek, a teljes egész műnek csak része egy-egy idézet, s a rész az egésznek csak töredékeit hordozhatja magával.

Összegezve: a nonverbális jelrendszer verbalizálható, a nyelv karaktere a meghatározó meg az író alkotó tehetsége, látásmódja és szándéka: hogy elnagyoltabban, jelzészerűen vagy pontosan, precízen, aprólékosan írja le a mozgásfolyamatokat. Igen fontos az író előismerete s az olvasó előismerete, tájékozottsága a két különböző jelrendszerben. Mind a nyelvet, mind a mozdulatot, tekintetet, mimikát születéstől kezdve sajátítja el az ember, együtt nő és fejlődik vele, és érzékenysége a kifejezésre és befogadásra is egyre inkább kiteljesedik. Csak vizsgálni lehet az egészből kiszakítva, de előfordulása együttes a kommunikációs folyamatban. Azt nem mondhatjuk, hogy szinkronban vannak egymással, sőt néha ellentmondanak, egymással inkongruensek (nincs megegyezés, megfelelés köztük), ez leginkább a vokális információra vonatkozik, de másra is érvényes lehet. Pl.

Szökés, erős szó — *mondja komolyan*, és *kissé kihúzza magát*.

De hangja *remegésén hallani*, hogy az *indulat*, mely e pillanatban *komorrá színezi ezt a hangot*, nem egész *őszinte*.

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

A gesztus és a vocalis információ különböző, ellentmondanak egymásnak.

Témánk lényege az volt, hogy milyen nyelvi formában jelenhet meg a nem verbális jel.

Láthattuk, bizonyos tipikus szerkesztményekben (narráció, monológ, idézet stb.).

A nyelvi anyag pedig — mint a kaleidoszkóp — mozdul az író kezében, rendező-

dik a mondandóhoz. A kinezikához a mozgást jelentő igék, a vocalizációhoz, mimikához, tekintethez a modalis-essivusok, szófajilag a nomen verbale minden fajtája fordult elő gyakran a példaanyagban. Nem biztos, hogy ezt minden szövegvizsgálat igazolná.

A műfaj mint fontos meghatározó szintén szóba jött — a három műfaj lehetőségei szempontunkból igen eltérnek egymástól.

A verbális jel határtalan távlatú az emberi kommunikációban, mert megragadható vele a valóság komplex egészében. Az író dilemmáját hőisével mondatja ki.

Folytasd — mondja a vendég. — Szavakon nem múlik semmi. Folytasd ha elkezdted.

— Azt hiszed? — kérdi *jámbor, tájékozódó hangon* a tábornok. — Nem múlik semmi a *szavakon*? Nem merném ezt ilyen határozottan kimondani. Néha már úgy hiszem, nagyon sok, talán minden a *szavakon* múlik, melyeket idejében *kimond*, vagy *elhallgat*, vagy éppen *leír* az ember...

(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

Hatásos ez az idézet abban a kontextusban, amelyben elhangzik, s ha nem is egészen így igaz, életre kelthető és „mozgatható” vele a világ.

A nem nyelvi jelrendszerek átválthatók nyelvi jelrendszerre, néha ennek a fordítottja is megtörténhet. A jelrendszerek közötti átjárhatóság lehetősége és mértéke külön vizsgálati téma lehetne. Minden jelrendszer önmagán belül teljes és hiányos. Teljes, mert képes a számára adekvát módon funkcionálni, összes lehetőségét kihasználni, és hiányos, mert véges, és önmagában nem tudja a valóság jelenségeit, tárgyait, dolgait, összefüggéseit más rendszerek nélkül, a maga rendszerével megjeleníteni. Korlátaival is a nyelv az ember számára a legnélkülözhetetlenebb jelrendszer.

Jegyzetek

1. Vö. BÁNRÉTI Zoltán: A kommunikációelmélet alapkérdései. In: *Tanulmányok a nyelvről*. Szerk.: TAKÁCS Etel. OPI, Budapest, 1978.
2. Vö. SZABOLCSI Anna: Jelek és jelrendszerek. In: *Tanulmányok a nyelvről*. Szerk.: TAKÁCS Etel. OPI, Budapest, 1978.
3. Vö. BUDA Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, 1979. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. A verbális csatorna, 90. A nem verbális csatornák, 102.
4. KNAPP, M. L.: A nemverbális kommunikáció. In: *Kommunikáció 2*. Válogatott tanulmányok. Szerk.: HORÁNYI Özséb. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 70-76.
5. Allan PEASE: *Testbeszéd*. Park Kiadó, Budapest, 1990. 23.6. Illés Endre: Rendetlen bűnbánat. In: *Hálóba bonyolódva*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
7. Illés Endre: Aki szeretni gyáva.
8. Németh László: Cseresnyés. In: *Szerettem az igazságot*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974.
9. Tamkó Sírátó Károly: Didergés a Naprendszerben. In: *Kozmogrammok*. Budapest, 1975. 30.
10. Kányádi Sándor: Megszokás. In: *Sörény és koponya*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989.
11. Tamkó Sírátó Károly: *Cédulák győgyiszerek mellett*.
12. Németh László: *Iszony*. (E műből a példákat speciális kollégium keretében Kónya Dezső III. évfolyamos magyar—német szakos hallgató gyűjtötte.)
13. Csáth Géza: A kályha. In: *A varázsló halála*. 1982. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 23—27.
14. Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*. Budapest, 1990.

Irodalomjegyzék

- BÁNRETI Zoltán:
1978. A kommunikációelmélet alapkérdései. In: TAKÁCS Etel: 1978. 34—42.
- BÉKÉSI Imre:
1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BUDA Béla:
1989. *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény* I. rész (Általános kommunikációelmélet). Tankönyvkiadó, Budapest.
1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- HOPPÁL Mihály:
1972. Gestus-kommunikáció. *ÁNYT*. VIII. 71—84.
- KÁROLY Sándor:
1969. Nyelvészet és kommunikáció.
- MURVAI Olga:
1980. *Szöveg és jelentés*. Kriterion, Bukarest.
- PETŐFI S. János:
1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Nyr.* 112. 2. 219—229.
1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*. Szeged.
- PEASE Allan:
1990. *Testbeszéd*. Park Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS Etel:
1978. *Tanulmányok a nyelvről*. OPI. Budapest.

THE VERBAL CODE OF NONVERBAL SYMBOLS

EMMA R. MOLNÁR

The topic mentioned in the title concerns the matter of communication. The verbal code is the most specific manner of human communication and almost can transmit all kinds of information itself. The nonverbal systems of symbols can be transformed into verbal ones, sometimes may happen reversed process. The penetrability between systems of symbols may serve as the subject of a distinct research. All systems of symbols are complete or incomplete by themselves. The nonverbal system of symbols can be transformed into verbal one; the character of the language is determinative and the talent of the writer his/her way of looking at things, his/her intention to describe process of motion more exactly or more roughly, or in great detail. The writer can put the movement of the body and other kinds of manifestation into words. The nonverbal code can be transformed into verbal one.